

הכתובות בשורות אפקיות ובאותותיהן ניכר עדיין אפיין התמונני, כיוון הקריאה הוא עם כיוון פניהן של תמונות האנשים ובעלי החיים (ראה ספרי הנ"ל, ע' 51, 59, 95).
ודבר זה הוא בניגוד לנהגם של כל כתבי התמונות האחרים (כתב החרטומים המצרי; כתב ההירוגליפים החתי; כפי הנראה גם הדיסקוס של פיסתוס). דבריו של מייזלר בהערה 2 אינם ראייה לסתור, כי כן בטור זקוף אין כיוון פניו של הסימן בולט לעין כל-כך, ומשפיע על הקריאה שלא-מדעת, כאשר בשורה אפקית. טעם שלישי הוא עצם העובדה, כי התבליט כולו נועד להקבע בקיר או לעמוד נשען על דבר-מה והנה החרותת נחרתה לאורך בליטתה הזקופה של המסגרת, ומי זה יקבע תבליט זקוף כשהוא שוכב על צדו, או יכריח את הקורא לשרבב צוארו לזכוף ראשו למען לקרוא "שורה אפקית" העומדת "על-ראשה". כנגד השערתו יש רק נימוק אחד בר-משקל וזוהי תנוחתם של הסימנים שהם תמונות הראש והיד—נקווה, כי במשך הזמן ימצא חומר אפיגרפי נוסף אשר יעזור לנו להכריע בוודאות בשאלה זו.

לעצם הקריאה. קשה לי לקבל את הערכים ההגאיים שמייחס מייזלר לסימנים; אך עד אשר תמצא בידי דרך קריאה נאותה יותר אין טעם לסתור את הנחותיו של מייזלר. מכל-מקום אעיר רק זאת, כי הסימן השני שבצדה החלק של האסטילה נראה לי לחי"ת — בהשוואה לחי"ת של חרס בית-שמש (שאמנם הוא מאוחר הרבה יותר; ראה ספרי הנ"ל, ציור כ"ב, ע' 109); ומכאן, שאין אני מסכים עם מייזלר כי הסימן A יש לקראו חי"ת; והסימן השלישי בצדה החלק של האסטילה אני קוראו נון, שכן הוא דומה מאוד לנ"ן של לכיש I — ד"מ (ראה ספרי הנ"ל, ציור כ', ע' 102), מאשר לל"מ הפרוטוסיניאית של פגיון לכיש (שם, לוח ה'). הסימן האחד הנראה לי בוודאות הוא סימן הרי"ש, שאותו כבר הזכרתי בספרי הנ"ל, ע' 46.

ש. ייבין

הערות טופוגראפיות

(עם מקרא הספר ארץ-יהודה לפרופ' שמואל קליין ז"ל)

א. Ἀζώτου ὄρεος.²

בסיפורי מלחמת יהודה בבכידס מסופר כי לאחר נצחון יהודה בין בארות ואלעשה, ברח אגפו הימני של בכידס והיהודים רדפו אחריו עד אשדוד ההר. כי דבר אין לאשדוד ולעניין המלחמה הזאת כבר הבין כל מי שעסק בפרטי מלחמות החשמונאים; והאב אגל הציע תיקון קל: במקום Ἀζώτου ὄρεος הוא גורם Ἀζώρου ὄρεος, כלומר הר חצור (= בעל חצור). תיקון זה נתקבל גם על דעתו של המנוח ש. קליין ז"ל.¹
גם תיקון זה נראה לי קשה. בכחידס עם מחנהו בא בדרך המלך מירושלים לבירה. יהודה בא עם אנשיו מבאר-רזית (כך יוספוס פלאביוס, קדמ' י"ב, י"א, א'). יש לשער כי בהיות אנשיו מועטים לא הלך יהודה בדרך המלך, אלא בא בשבילי ההרים הצדדיים עד אלעשה אשר ממערב לבירה למען רגל את מצבו של חיל הסורים ומעמדו. אלה היו כנראה לאורך

(1) ר' כהנא, מקב' א', ט', ט"ו; ושם בהערות על תיקונו של אבל. כן ר' — קליין,

דרך המלך מירושלים לבירה, והמטה הראשי עם בכחידס נמצאו בבירה — באגף הימני, כל בקצהו הצפוני של מחנה הסורים. יהודה תוקף את מקום חנותו של בכחידס בתקווה כי אם יכה או יבריח את מפקד הצבא הסורי תשתרר מהומה בכל המחנה ואז יוכל להכות את האויב החזק גם בעזרת אנשיו המעטים. פני המערכה היו איפוא לצד צפון. כשניגף האגף הסורי הימני (הצפוני) היתה הדרך לישנה — שכם (לארץ הכותים) פתוחה לפניו. ולכן קשה לחשוב כי האויב הנוגף ברח לצד צפונית-מזרחית, בדרך שראשיתה לכה"פ עברה בין ישובים עבריים. לדעתי מסתבר כי החיל הסורי הנוגף נס צפונה ויהודה ואנשיו רדפו אחריהם בדרך זו עד אַשְׁדוֹת הָהָר², כלומר מורדות הרמה שמצפון לירושלים. וכאן כשפסקו יהודה ואנשיו מדלוק אחר האויב הנס השיגם האגף השמאלי של החיל הסורי שבא לעזרת הניגפים, והיכה את יהודה ואת אנשיו.

וכבר עמדו חכמים על-כך כי ספר חשמונאים א' נכתב במקורו עברית, ואילו הנוסח היווני שבידנו אינו אלא תרגום של יהודי אלכסדרוני³. כפי הנראה לא היה מתרגם זה בקי ביותר בטופוגרפיה של ארץ-ישראל, ואף ידיעותיו בעברית לא היו גדולות ביותר⁴. לא יפלא איפוא אם הוא לא הבין כראוי מה שהיה כתוב בגוף הספר במקום זה. חיל בכחידס נס והחשמונאים רדפו אחריו עד "אשדות החר", כלומר מורד ההרים לצד בקעת גפנה, שהוא קצה הרמה הגבוהה מצפון לבירה. החשמונאים לא ההינו לרדוף אחר הנסים בעמק, והסתפקו קו בזה שגרשו את האויב מגבולות ההרים.

נראים הדברים כי בעיני כותב תולדות החשמונאים נראו מאורעות הימים ההם כחזרה על פרשת מלחמות הכיבוש בימי יהושוע, שבחלקן התחוללו באותם המקומות ממש (יהוש' י'), ולכן בחר להשתמש כאן במליצת הפסוק: ויכה יהושע את-כל-הארץ ההר והנגב והשפלה וְהָאֲשָׁדוֹת (יהוש' י, מ').

יתכן כי מתרגם ספר חשמונאים עצמו כבר לא הבין את המלה אשדות, שלא היתה מלה רגילה ביותר, והעתיקה באותיות יווניות — כשם עצם פרטי; ומעתיקי הספר בהמשך הדורות שיבשו את הגירסה Ἀσδώτου לשם שהיה מוכר להם יותר Ἀσδώτου = Ἀζώτου.

ב'. להספקת בית המקדש.

קליין מתעכב בספרו⁵ על הסתירה שבין שתי גרסאות המשנה, שאחת מספרת כי את כבשי הקרבנות היו מספקים מ"מדבר", והשנייה — כי היו באים מחברון⁶, ומנסה לתרץ זאת על-ידי שיבושי נוסחאות.

ולפי עניות דעתי אין כאן סתירה כלל. מדבר יהודה היה ידוע כמקום גידול צאן ובקר. עוד בימי ראשית המלוכה בישראל משתקף הדבר בפרשת מעשי דוד בברחו מפני שאול (השווה — שמו"א כ"ה; וביחוד פסוקים ז'—ח'; י"ד—ז). בתקופה מאוחרת יותר אנו שומעים על עמוס הנביא, שהיה בנוקדים מתקוע (עמ' א, א'). כלומר על גבול מדבר יהודה. ואולם מרכזו הכלכלי של כל חבל הארץ הזה היתה העיר הגדולה בסביבה, הלא היא

(2) השווה — אַשְׁדוֹת הַפְּסָגָה, אַשְׁדֹּת נְחָלִים. — הגירסה של יוספוס פלאביוס Ἀζῶ (Ἐζῶ) נשארת תמוהה בין כך ובין כך; מכל מקום נראה כי היא משובשת.

(3) ר' — דרך משל — קליין, שם, ע' 49, ומראי המקומות הנזכרים שם.

(4) כן הוא גורס למשל Μαασηφα (= מַצְפָּה), על דרך מַצְפָּה; ר' שם, שם, ע' 62.

(5) שם, שם, ע' 142—143. (6) שם, שם, ע' 54—59.

חברון. עוד היום משמשת חברון שוק מרכזי לכל סביבת מדבר יהודה, ובלא ספק היתה גם לפני מרכז המסחר בצאן, שרעה וגודל בערבות מדבר יהודה.

ואשר להספקת הגוזלות לקרבנות נראה ביאורו של קליין, כי הגירסה המקורית היתה הר המשחה (הר הזיתים) ורק בעקב קיצור שלא נתפרש נכונה הפכה הגירסה ברבות הימים להר-המלך⁷. ולא זו בלבד אלא שמספרו של יוספוס פלאביוס⁸ אנו למדים היכן בדיוק היה מקום רבייתם של אלה. בתיאור מצור ירושלים מספר יוסף פלאביוס כי הדייק הרומאי נמשך דרך נחל קדרון אל הר הזיתים, משם נסב דרומה והיקיף את ההר עד הסלע הנקרא περυσταρεον (= שובך היונים), עד הגבעה ממעל לעמק קדרון ממול השילוח.

בלא ספק היה כאן מקום מרכזי לגידול גוזלות יונים שהיו נדרשים לקרבנות במקדש⁹. מדוגמאות אחרות במזרח הקדמון אנו יודעים שגידול יונים היה מלאכה נפוצה מאוד, ביחוד בין החקלאים. בזה ניתנות תמונות של שבכים גדולים בנויים לבנים, מכפר גדול פפיים הקדמון (קראניס) - בתקופה הרומאית, המאות הב' - הג' אחר ספה'נ; אלה הם שני טיפוסים שונים, השייכים כנראה גם לשכבות שונות. הקדום יותר (ציור א' - ראשית המאה הב' אחר ספה'נ) בנוי לבנים בלבד. המאוחר יותר (ציור ב' - המאה הג' אחר ספה'נ) גם הוא בנוי לבנים, אך קיני היונים אשר בו עשויים כדי חרס מיוחדים שנבנו לתוך הקירות. התכנית (ציור ג') מראה את הבית הגדול שבו היו לכל הפחות ארבעה מגדלות-שבכים כאלה (מטיפוס השוכך המאוחר). לשם מה היו עוסקים בגידול יונים בקנה-מידה עצום כזה? זבל העופות היה נדרש

הרבה לזיבול שדות השלחים במצרים שהחקלאים ניצלו במידה אינטנסיבית ביותר. וכאן כפי הנראה, גם פתח להכנת בחירתו של מקום גידול היונים בהר הזיתים. מלבד מה שהגוזלות היו נדרשים לקרבנות במקדש, הרי היו מגדלי היונים מנצלים בוודאי גם את זבל העופות למכרו לחקלאים. ואילה הם חקלאי ירושלים? הווי אומר מגדלי הירקות בגנות השלחים אשר סביב כפר השילוח, שהשקאתן ממי המעיינות בחלק זה של עמק הקדרון. משום כך היה ה-περυσταρεον דווקא ממעל לעמק (קדרון) המגיע עד השילוח¹⁰. ולא זו בלבד אלא שֶמְגְדְּלֵי היונים בחרו להם מקום ממזרח העיר בגלל קרבתו להר הבית, וכן התכוונו להרחיק את הריח הרע של השבכים מן העיר, שכן הרוח המנשבת בעיר היא כמעט תמיד מערבית, צפונית-מערבית או דרומית-מערבית¹⁰. יתכן כי בדיקה מדוקדקת של חלקן המזרחי של הר הזיתים עשויה לגלות את עקבות הישוב הזה אשר עסק בגידול גוזלות.

ש. ייבין

שִׁיף אַבְרִיק או שִׁיף אַבְרִיךְ?

מאז השתמשו עורכי Survey of Western Palestine בשם Sheikh Abreik (= Abraiq) נעשתה דרך הכתיב, שבה נקטו, לצורה הקלאסית כביכול של שם זה (*). ברם, אין כל הצדקה לכתיב בקו"ף, ואילו האגדה האיתולוגית, שגרקמה על מסכת השם, אין בה משום ראייה מכרעת לדרך הכתיב. יסודו של השם הוא בלא ספק השורש ברך; והשם קשור במושג הברכה,

(7) שם, שם, ע' 143, הערה 63. (8) מלחמות היהודים ה', י"ב, ב'.

(9) על המסחר בגוזלות בפתח בית המקדש השווה - אבנגליון של מרקוס י"א, ט"ו.

(10) השווה - משנה בבא בתרא פ"ב, ה"ה וה"ט.

(* בסקירתי הראשונה (ידיעות ד', א'-ב' תרצ"ו, עמ' 45) כתבתי שיח' אבריק ובשאר

הפרסומים נקטתי בכתיב שיך אבריק. ב. מ.]